

Sudbina beogradskih sinagoga

Uvod

Prve sinagoge u Beogradu podigli su doseljenici Jevreji koji su se sklanjali u Osmansko carstvo od hrišćanskih progona, pre svega oni koji su proterani iz Španije (Đurić-Zamolo 1967). Osmanski sistem, na svome vrhuncu, tokom XVI veka, bio je dovoljno tolerantan. Jevreje, kao i Dubrovčane i ostale strance, privlačila je i nesklonost muslimana da posluju i, naročito, da trguju. Uslovi urbanog i ekonomskog razvoja počeli su se, ipak remetiti, već od Dugog rata (1593-1606) Austrije i Turske, kad su krenula i prva velika pomeranja narodnih masa. Takvi poremećaji, koji su bili i nagoveštaj postepene osmanske državne i društvene dezintegracije, osećali su se i u Beogradu. Beograd je najzad postao predmet austro-turskih ratova, u kojima je menjao stranu, vlast i karakter (između 1688. i 1791). Bila je to duga epopeja opsada, odbrana, obnove i novih razaranja. Beograđani, među njima i Jevreji i Srbi, stradali su prilikom upada Karađorđevih ustanika krajem 1806, koji su ubijali građane zbog turske nošnje i, uopšte, usled klasnih i kulturnih razlika. Već tada je nagovešteno da će Beograd postati i srpska prestonica (Grupa autora 1974).

Najstarija sinagoga koja je dočekala XX vek bila je *Stara sinagoga*. Obnovljena je još 1819, da bi potom postala jedan od najvažnijih orijentira u prvim planovima urbanog uređenja Beograda Emilijana Josimovića (1864-1867) i Stevana Zarića (1868-1878) (Bogunović 2005). Jevreji su zahvaljujući nezavisnosti koju je Srbija dobila na Berlinskom kongresu (1878) najzad postali i punopravni građani (Lebl 1997). Jugoslovensko ujedinjenje (1918) privuklo je i Aškenaze, čiji se broj u Beogradu utrostručio u toku prve decenije nakon Prvog svetskog rata (Lebl 1997). Najviše ih se doselilo iz Banata. U Beogradu su do tada inače postojale dve crkveno-školske zajednice, Sefarda i Aškenazija. Sefardi su imali dve, Aškenazi jednu sinagogu. Beogradskim sinagogama kao prestonim su se, ujedinjenjem, pridružile i dve zemunske sinagoge, takođe jedna koja je pripadala Sefardima, a druga Aškenazijima.

Najstarija sefardska sinagoga se nalazila u Jevrejskoj četvrti (Đurić-Zamolo 1967). Taj deo grada se nalazio u današnjem delu Dorćola između sledećih ulica: Cara Dušanova, Tadeuša Koščuška (do početka Prvog svetskog rata poznata kao "robijaška bašta"), ulica Mike Alasa (1896-1940. Banatska, 1940-1949. ulica Sremskih dobrovoljaca) i Dubrovačke ulice. Donji Dorćol bio je centar jevrejske sefardske zajednice do holokausta, koji je odneo najveći broj beogradskih Jevreja. U pomenutoj četvrti bile su dve sinagoge, *Stara* i *Nova*. Stara sinagoga *El kal vjež* (kako su je nazivali savremenici) nalazila se u današnjoj ulici Visokog Stevana 5-7 i bila je do izradnje sefardske sinagoge u Beogradu *Bet Jisraela* (1908) najveća i najznačajnija beogradska sinagoga u Beogradu. Bila je to jednobrodna građevina pravougane osnove (36mX 8m) s polukružnom apsidom na južnoj strani. U ratovima između Austrije i Turske i u toku promena vlasti (1717. Beograd je drugi put postao austrijski, a 1739. ponovo turski), sinagoga je trpela stalna oštećenja, ali je svaki put obnavljana. U nekoliko navrata je stradala usled

¹ Od 1888. su u Srbiji ukinuta razna ustavna ograničenja Jevreja, koja su, između ostalog, smanjivala mogućnost kretanja van njihove mahale.

požara (1752, 1790, 1795, 1806) ali je početak XIX veka dočekala kao jedina sinagoga beogradskih Jevreja (Lebl 1997). Od nove rekonstrukcije (1819) do uništenja (1945), sinagoga nije menjala izgled.

Druga dorćolska sinagoga "Nova sinagoga", *El kal nuevo*, podignuta je nakon sticanja nezavisnosti Srbije na Berlinskog kongresu. Prvi put je pominje hebrejski nedeljnik *Hamagid* (1886, Lebl 2003). Nalazila se u bloku između sledećih ulica: Solunske, Jevrejske, Mike Alasa (1896-1940 Banatska) i Braće Baruh (Princa Evgenija 1896-1946). *El kal nuevo* je bio hram koji je posećivao siromašniji svet. Do sinagoge se dolazilo uskim prolazom pored turskog hamama². Nije preživela Prvi svetski rat, kad je bila porušena. Od nje nije ostalo ni traga (Lebl 1997). Bila je i prva od beogradskih sinagoga koje su nestajale u toku XX veka usled različitih okolnosti. Na njenom mestu je ostao prazan prostor, sve dok se (1938) crkveno-školska Jevrejska opština Beograda nije javila tehničkom odboru Opštine grada Beograda s molbom za dobijanje dozvole za privremeno zidanje baraka i čuvarnica od "slabog materijala". Namena privremenih objekata bila je smeštaj i čuvanje građevinskog materijala i inventara (IAB, OGB, Tehnička direkcija 22-76-1938). I posle 1945. na tom prostoru je ostao magacinski prostor sve do danas.

Vremenom je, od poslednjih decenija XIX veka, jevrejska dorćolska mahala postajala sve manje privlačna bogatijim Jevrejima, koji su se počeli seliti u gornje beogradske četvrti. Trgovci koji su živeli na Zeraku i gornjem Dorćolu pozdravili su odluku crkveno-školske Jevrejske opštine da se sazida nova sinagoga (1897). Za novu sinagogu i zgradu Opštine namenjene su dve parcele: Dubrovačka 71 i Cara Uroša 20. Bile su spojene, i dopuštale izlaz na dve ulice. Odobrenje za sinagogu je stiglo relativno brzo (1898, Nedić 2003). Na konkursu je pobedio projekat arhitekta Milana Kapetanovića (Bogunović 2005) - koji je bio rođeni dorćolac i prijatelj dorćolskih Jevreja -, koji je predviđao da sinagoga bude podignuta u mavarskom stilu (Alkalay 1925). Bila je to prva i poslednja takva zgrada u Beogradu. Pošto su odobreni planovi za izgradnju (1905), na ponovljenoj licitaciji za izvođača radova izabran je Viktor Azriel³ (1907, Alkalay 1925). Izbor Viktora Azriela za izvođača radova izazvao je, međutim, negodovanje unutar jevrejske zajednice u Beogradu, budući da je njegov otac David Azriel bio tadašnji predsednik crkveno-školske Jevrejske opštine (Nedić 2003). Početak izradnje sinagoge *Bet Jisrael* obeležen je, ipak, veoma svečano (10. maja 1907). Kamen temeljac postavio je kralj Petar I Karadorđević (Alkalay 1925). Sinagoga *Bet Jisrael* nije bila velika (35mX14m), ali je skretala pažnju svojim živopisnim izgledom (Bogunović 2005). Na osnovu pisanja ondašnje štampe, Beograđani su bili veoma ponosni da dobiju prvu zgradu u "mavarskom stilu izuzetne lepote" (dnevni list Politika 8.9.1908.). Zadnja strana, koja se mogla veoma dobro videti iz Dubrovačke ulice, docnije je (1935) zaklonjena izradnjom zgrade Saveza jevrejskih opština na parceli u Dubrovačkoj (Nedić 2003). Sinagoga *Bet Jisrael* trajala je do kraja Drugog svetskog rata, kad je jednim delom izgorela prilikom povlačenja nacista iz Beograda (Lebl 1997).

² Taj ulaz je verovatnije bio iz ulice Mike Alase nego Solunske jer je jevrejska opština imala zemlju u Mike Alasa dok za deo Solunske između Jevrejske i Braće Baruh to nije sigurno.

³ Viktor Azriel (1875-1942), građevinski inženjer i preduzimač, poznat po izuzetnom ostvarenju beogradske secesijske arhitekture, robnom magazinom Banciona Bulija u Ulici kralja Petra 16. iz 1907.

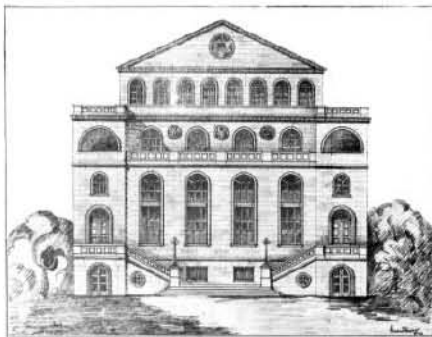

Sinagoga *Bet Jisrael* pre 1941

Galerija *fresaka* na mestu nekadašnje sinagoge 2012

Okončanjem Prvog svetskog rata nestalo je i vekovnog limesa na Savi i Dunavu. Beograd je postao primamljivo odredište za Aškenazi Jevreje koji su se počeli doseljavati iz nekadašnje Austro-Ugarske. U Beogradu ih je bilo i ranije. Mahom su dolazili kao zanatlije. Za razliku od Sefarda nisu ostajali okupljeni samo u jednom delu grada, tako da ih je bilo po čitavoj varoši. Verovatno i zbog takvog nastanjivanja, izabrali su za lokaciju svoje sinagoge sam centar grada, Kosmajsku ulicu 51 (Maršala Birjuzova). Prva sinagoga koja je zapravo bila zgrada u kojoj je bilo smešteno prvobitno Narodno pozorište (do 1869), ostala je Aškenazi sinagoga sve do izgradnje nove (1925, Lebl 1997). Pošto je obezbedila sredstva, Aškenazi opština je na adresi Kosmajске 19 odlučila da podigne novu sinagogu (1924). Prilikom početka radova kralj Aleksandar i kraljica Marija potpisali su povelju koja je ostala u temeljima sinagoge (www.jobegrad.org). Sinagoga je svečano otvorena naredne godine (1926) i ostala je najveća sinagoga koju je Beograd ikad imao. U toku Drugog svetskog rata nemački vojnici su hram u Kosmajskoj 19 koristili kao bordel (Lebl 1997). Aškenazi sinagoga *Sukat Šalom* je, za razliku od sefardskih, jedina ostala da služi svojoj nameni i nakon Drugog svetskog rata. Ostale beogradske i zemunske sinagoge više se nisu koristile u sakralne svrhe.

Sinagoga *Sukat Šalom* crtež pre 1941

Sinagoga *Sukat Šalom* 2012

Sinagoge posle 1945.

U iskrenom nastojanju da podrže nastanak novog društva, bilo je Jevreja koji su se odricali imovine u korist države, a drugi su, preživeli pripadnici nekad značajne zajednice, ostavši, u holokaustu, bez svojih najbližih, imovinu prodavali kako bi preživeli. Jugoslavija je inače bila među evropskim državama s najmanjim procentom Jevreja. U holokaustu ih je nestalo skoro 82%. Zato je zauzet stav da, kad za to postoje uslovi, Opština ima pravo da imovinu proda državi (dnevni list Politika 29.7.2009). S tim u vezi je veoma važan ondašnji dopis nadrabina iz Zagreba beogradskoj opštini (avgust 1948, SJOS Pererina arhiva, kutija 824 privremeno). Važno je podsetiti, da je Beograd, kao jugoslovenska prestonica pretrpeo velika razaranja tokom ratnih godina (1941-1945), ali su svih pet sinagoga ostale najvećim delom sačuvane. *El kal vjež* je preživela holokaust, ali u mesecima nakon oslobođenja Beograda jedan od pripadnika nove vlasti, koji je ostao nepoznat, naredio da se zgrada poruši, i to je učinjeno (do kraja 1945)⁴. Potonji apeli jevrejske zajednice da se ostaci ruševina sačuvaju, i zadrži spomenik nekadašnjoj Jaliji, Dorćolu i jevrejskoj mahali, koja je u holokaustu nestala, ostali su bez odgovora (Lebl 1997). Tako je uništena sinagoga koja je izdržala sve ratove XVIII, XIX i XX veka. Naredne godine na mestu nekadašnje sinagoge i njenih ruševina uzdizale su se drvene barake i stolarska radionica (Lebl 1997). Docnije su obavljani konzervatorski radovi na očuvanju jednog dela porušene sinagoge (prof. dr Marko Popović, 1978), međutim, danas na istom mestu (južni deo sinagoge sa polukružnom apsidom) nema tada otkrivenih ostataka, niti bilo kakvih drugih tragova njenog postojanja (vidljivih 1978). Preostao je (2012) zapušten košarkaški teren, a na lokaciji na kojoj je obavljena "konzervacija" neuređen zemljani parking i šipražje, površina na kojoj okolni stanari odlažu smeće. Tek plan Gradskog sekretarijata za zaštitu spomenika (iz 2007), koji se odnosi na blok 11, kojem pripada lokacija, uređivanje prostora i rekonstrukciju stare sinagoge, uz izgradnju dopunskog sadržaja⁵ pruža nadu za revitalizaciju tog prostora.

Kako je parcela na mestu stare sinagoge *El kal vjež* prešla u vlasništvo države nije jasno na osnovu nepotpunih arhivskih podataka. Ali moguća analogija sa slučajem druge velike sefardske sinagoge u Beogradu *Bet Jisrael*, i sefardske sinagoge u Zemunu, dopušta pretpostavku da je i ona zapravo konfiskovana na osnovu rešenja o eksproprijaciji.

⁴ Hronologija rušenja sinagoge je navedena na osnovu usmenog svedočenja Luci Petrović arheologu Marku Popoviću 1978. pre početka njegovog rada na konzervaciji.

⁵ Verovatno bi bilo potrebno da se u procesu izrade plana i konkursa uspostavi saradnja sa predstavnicima jevrejske zajednice uz čiju bi se saglasnost došlo do odgovarajućeg rešenja. Ukoliko Zavod za urbanizam prihvati plan Gradskog sekretarijata za zaštitu spomenika, moguće je da Dorćol ponovo dobije svoju sinagogu. Predviđeno je da plan detaljne regulacije Dorćola bude završen do kraja 2012.

El kal Vjež 1978

Temelji, južna strana 1978

El kal Vjež 2012

Temelji, južna strana 2012

Slična je sudbina najveće sefardske sinagoge u Beogradu *Bet Jisrael*. Pošto je oštećena nakon bombardovanja (1941), nacisti su je prilikom povlačenja zapalili (jesen 1944). Unutrašnji delovi građevine, koji su bili od drvene građe, tada su potpuno uništeni. (Nedić 2003). Hram nije obnovljen, mada je to bilo sasvim moguće, naprotiv, jedina beogradska građevina u "mavarskom" stilu je srušena nakon rešenja o eksproprijaciji (rešenje gradske ekproprijacione komisije u Beogradu K.655/49 od 15.11.1949)⁶. Nakon rešenja Drugog opštinskog suda (1963), nepokretnost i parcela na mestu gde se nekad nalazila sinagoga *Bet Jisrael* vodi se kao "društvena svojina", dok organ upravljanja nepokretnosti postaje tadašnje Ministarstvo za nauku i kulturu. Parcela na kojoj je nastala *Galerija fresaka* postala je u potpunosti državno vlasništvo. Dopisi koji su se odnosili na građevinske radove i zidanje magacina u okviru *Galerije fresaka* nigde više nisu pominjali nekadašnjeg vlasnika (IAB SGB, Tehnička dokumentacija 483-5-64, 1964). Isti je slučaj i sa rešenjem i odobrenjem pomenutih radova koje je donela GO Stari grad iste godine (IAB SGB, Tehnička dokumentacija 483-5-64).

⁶ Podaci dobijeni zahvaljujući pomoći Jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu.

Zemunska sefardska sinagoga je oštećena u savezničkom bombardovanju (1944), ali do kraja rata nije pretrpela dalja oštećenja (Dabižić 1999). Komisija komunalnog odseka NO Zemuna je (1. oktobra 1945) sastavila zapisnik o uviđaju po predmetu njenog rušenja. Zapisnikom je ustanovljeno da je zgrada sačuvana, i samo je deo krovne konstrukcije popustio, da jednog dela krova nema, da su prozori oštećeni, da nedostaje stakla, a fasada " za oko 5% oljuštena" (Dabižić 1999). Komisija je ipak predožila rušenje i dalje korišćenje preostalog materijala u građevinske svrhe. Sinagoga je srušena u potpunosti (1947) Njena sudbina je zapečaćena rešenjem gradskog veća NO Beograda (br. 16382/56 od 15. februara 1957), kojim su eksproprisani ostaci sinagoge, i parcela (rešenje gradskog veća NO grada Beograda br. 16382/56 od 15.2.1957). Početkom šezdesetih je na tom mestu nastao stambeni blok, na adresi u Dubrovačkoj 23. Može se samo nagađati, da li je sinagoga srušena pošto je Aškenazi sinagoga bila udaljena od nje svega 40m. Opština je, u svakom slučaju, više brinula o doseljenicima koji su bili potpora novom društvu i poretku. Sefardska sinagoga koja se nalazila na današnjoj adresi Dubrovačke 23 (Dabižić 1999) i podignuta po projektu Josefa Marksa (1871) je srušena i Zemun je izgubio svoju sinagogu.

Plac na kojem je nekad bila sefardska sinagoga 2012

Dvorišna strana 2012

Aškenazi sinagoga je izgrađena u današnjoj ulici Rabina Alkalaja⁷ broj 5 sredinom XIX veka. I nakon Drugog svetskog rata bila je u veoma dobrom stanju, ali je docnije (1962) prešla u vlasništvo GO Zemun (www.joz.rs). Većina zemunskih Jevreja nestala je u holokaustu, a deo preživelih se iselio za Izrael. Zemunska Jevrejska opština je najverovatnije pod pritiskom vlasti sinagogu prodala opštini Zemun (kupoprodajni ugovor broj Ov.br 453/62). Predsednik Saveza jevrejskih opština Jugoslavije Aca Singer izjavio je (dnevni list Politika 24.4.1997), da je do prodaje došlo usled pritiska Branka Pešića (tada član Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije, a sa završenom Višom političkom školom „Đuro Đaković“ predsednik zemunske opštine 1955-1958, predsednik Skupštine grada Beograda 1965-1974), i da je kupoprodajna cena bila daleko ispod tržišne cene. Opština je sinagogu počela da koristi za sastanke mesnog odbora i za program "kulturno-umetničkog sadržaja". "Sinagoga" je, umesto toga, postala diskoteka (novembar 1969), koja je okupljala marginalne slojeve s periferije (YU grupa, DJ Zoran Modli, itd), od kojih se nije mogla očekivati svest da možda saučestvuju u nastavku holokausta. Sinagoga je

⁷ Jehuda Alkalaj, potomak Sefarda iz Španije je bio jedan najčuveniji zemunskih Jevreja. Osim pto je otvorio sinagogu i dve jevrejske škole, bio je jedan od prvih zagovornika povrtaka Jevreja u današnji Izrael.

potom pretvorena u restoran, i uključena u fond Javnog preduzeća Poslovni prostor Zemun. Time je dodatno oskrnavljena zahvaljujući doslasku na vlast Srpske radikalne stranke na vlast u Zemunu. Prethodila je rasprava, koja se vodila u dnevnoj štampi između predsednika opštine Vojislava Šešelja i v.d. direktora JP Poslovni prostor Zemun Tomislava Nikolića s jedne, i Ace Singera, predsednika Saveza jevrejskih opština Jugoslavije s druge strane (dnevni list Politika 24.4.1997.) Javnoj raspravi se priključio tadašnji gradonačelnik Beograda Zoran Đinđić koji je izjavio: "službe Skupštine grada učinite sve da se sačuva sakralnost zemunske sinagoge, a time i značaj koji ona ima za jevrejsku zajednicu u Beogradu, Srbiji i Jugoslaviji". Presudila je, ipak, sprega vlasti u Zemuni i na nivou republike. Sinagoga je postala "ugostiteljski objekat" (iste 1997), a docnije samo promenila zakupca (2005). Bilo je nagoveštaja da će zgrada sinagoge biti vraćena Jevrejskoj opštini Zemun na osnovu dogovora o zameni imovine koju bi JO Zemun (na osnovu budućeg zakona o denacionalizaciji) mogla da ponudi GO Zemun na ime dela imovine koja je (nakon 1945) oduzeta Jevrejima (dnevni list Politika 2.3.2005). Gradski zavod za zaštitu spomenika kulture je na osnovu rešenja regulacionog plana za stari deo Zemuna predvideo povratak sakralnog karaktera sinagoge i prebacivanje vlasništva pod JO Zemun (dnevni list Politika 30.9.2005). Do toga, međutim, nije došlo, tako je i danas sinagoga u ulici Ranbina Alkalaja je ugostiteljski objekat, restoran "Sač". Trenutni zakupac je ispred samog ulaza postavio brvnaru, dok je u ulazu smešten toalet. I to je gotovo logičan ishod prvobitne zamisli Branka Pešića koji je sinagogu oskrnavio pod izgovorom "kulturno-umetničkog sadržaja".

Aškenazi sinagoga 2012

Glavni ulaz

Umesto zaključka

Nova istraživanja i promišljanja potvrdiće ili odbaciti pretpostavku da su nakon Drugog svetskog rata nove vlasti, uključujući i one nakon 1990, nastavile holokaust drugim sredstvima. Sinagoge su institucije, uporišta jevrejskog društva i kulture, ne samo sakralni objekti. Veliki deo jevrejske imovine koji je kvislinška vlada Milana Nedića (uredbom iz avgusta 1942) prenela u državno vlasništvo, nova Jugoslavija očuvala je u tom svojstvu. Eksproprisane su i srušene kao sefardska sinagoga u Zemun i *Bet Jisrael* na Dorćolu, dok je na mestu *El kal vjež* nakon uklanjanja drvenih baraka ostao nered i košarkaško igralište. Za odnos jevrejskih opština Zemuna i Beograda važno je pismo koje je nadrabin iz Zagreba poslao u Beograd Savezu jevrejskih vjeroispodvednih opština (SJOS Pererina arhiva, kutija 824

privremeno) kojim se opštine savetuju da prodaju svoje hramove ukoliko nemaju dovoljno vernika i ako nemaju sredstava za održavanje. Nadrabin konstatuje da su prodaje, pošto se realizuju, konačne, i da kupac može učiniti od njega šta hoće, samo ne "mikvu"/bazen za ritualno kupanje/ radnju za štavljenje kože ili toalet. Ali su beogradskoj Jevrejskoj opštini sinagoge, s parcelama, oduzete. Međutim, pomenuto uputstvo ne objašnjava u potpunosti postupak JO Zemun i prodaju sinagoge 1962. Najmanje polovina beogradskih sinagoga oduzete su na osnovu rešenja o eksproprijaciji. "Zakon o vraćanju oduzete imovine i obeštećenju" (Službeni glasnik RS, br- 72/2011) ne priznaje eksproprijacije izvršene do 1965. poštenim, ali predviđa male nadoknade.

Tragična je sudbina beogradskih i zemunskih sinagoga koje su preostale nakon holokausta, ali nisu izdržale iskušenja novog vremena, niti poretka koji je nastupio. One su ili nestale, ili su oskrnavljene. Ali je svaki slučaj, svake sinagoge pojedinačno, pri tom bio jedinstven. Deo beogradskih i zemunskih Jevreja pripadao je komunističkom pokretu, koji je, u ratnim godinama, postao i utočište od holokausta. Jevrejska zajednice se lojalno i požrtvovano uključila u izgradnju novog društva, bez obzira na odsustvo podrške Titove Jugoslavije nastanku i izgradnji Izraela, i bez obzira na docniju podršku režima i tajnih službi obuci i opremanju palestinskih terorista. Nedovoljno je istražena i istorija antisemitizma u srpskom društvu, koji je postao značajna pojava tek dolaskom ruskih izbeglica od boljševičke Oktobarske revolucije. Drugi svetski rat bio je prilika da se antisemitizam realizuje u saradnji s nacističkim vlastima (vlada Milana Nedića, pokret Dimitrija Ljotića ZBOR). Vlada druge Jugoslavije bila je istovremeno bliska zvaničnoj Moskvi koja se nije odrekla jedino nasleđa carističkog antisemitizma, a društvena struktura novih vlasti bila izrazito neprijateljska u odnosu na zatečene slojeve građanstva, kojem su pripadali i beogradski i zemunski Jevreji, i nakon suočavanja sa stravičnim posledicama holokausta. Antisemitizam je ponovo oživeo u talasu nacionalizma iz poslednjih decenija XX veka.

Neobjavljena građa, periodika i ostala građa:

Istrojiski arhiv Beograda IAB,

IAB, SGB, tehnička dokumentacija: 483 - 5 - 64

IAB, OGB, tehnička direkcija: 22 - 76 - 1938

Savez jevrejskih opština Srbije SJOS,

SJOS, Pererina arhiva, nesortirana građa. Pismo nadrabina Zagreba Jevrejskoj opštini Beograda iz avgusta 1948.

SJOS, fond rukopisi, rad Marka Popovića na konzervaciji stare sinagoge na Dorćolu 1978.

Rešenje o ekproprijaciji Narodnog odbora grada Beograda br. 16382/56 od 15.2.1957. (dobijeno iz dokumentacije Jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu)

Rešenje o eksproprijaciji Narodnog odbora grada Beograda br. 655/49 od 15.11.1949. (dobijeno iz dokumentacije Jevrejskog istorijskog muzeja u Beogradu)

Grupa autora 2007. *Elaborat uslovi čuvanja, održavanja, korišćenja kulturnih dobara, dobara koje uživaju prethodnu zaštitu i mere njihove zaštite za potrebe plana detaljne regulacije za područje između spomenika kulture, Beograd*

Dnevni list Politika:

Aca Singer, Ne dozvoliti da sinagoga postane ugostiteljski objekat 21.4.1997. Aca

Singer, Sinagoga ne može biti ugostiteljski objekat 22.4.1997.

Milorad Vesić, Kulturni centar ili kafana 24.4.1997.

Lj. Ivanović, Sinagoga uskoro u rukama vlasnika 2.3.2005.

D. Stojanović, Pprečeno skrnavljenje spomenika kulture 30.9.2005.

Aleksandar Lebl, Čija je imovina ubijenih Jevreja 29.7.2009.

Literatura:

[1] Alkalay David 1925. Nova Sinagoga "Bet Izrael". *Jevrejski almanah za godinu 5686*: 73 - 82.

[2] Bogunović Slobodan 2005. *Arhitektonska enciklopedija Beograda 19. i 20. veka I - III*, Beogradska knjiga (Beograd).

[3] Dabižić Svetlana 1999. Sefardska sinagoga u Zemunu. *Nasleđe* 2: 145 - 151.

[4] Đurić-Zamolo Divna 1967. Stara jevrejska četvrt i jevrejska ulica u Beogradu. *Jevrejski almanah* 1965-1967: 41 - 76.

[5] Grupa autora 1974. *Istorija Beograda (I-III)*, Prosveta (Beograd).

[6] Lebl Ženi. 1997. Sinagoge u Beogradu. *Zbornik jevrejskog istorijskog muzeja* 7: 80 - 101.

[7] Nedić Svetlana. 2003. Sinagoga Bet Jisrael - delo arhitekte Milana Kapetanovića. *Zbornik jevrejskog istorijskog muzeja* 8: 299 - 308.